

Fargesetting av 1800-talls murgårder i Christiania

I dette informasjonsarket ønsker vi å avklare tre viktige momenter ved fargesettingen av en puss-fasade:

1. Bestemmelse av opprinnelig fargesetting
2. Tidstypisk fargesetting
3. Bruk av flere farger

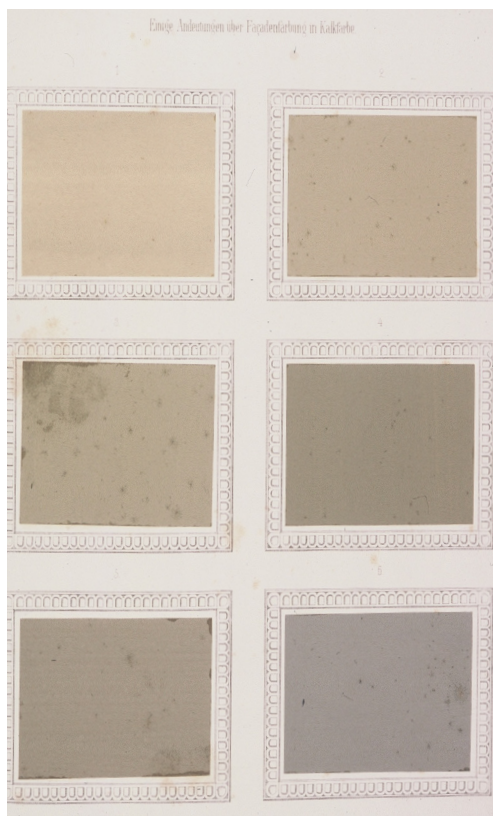
Senklassistiske fasader malt i lyse farger, overveiende uten fargekontrast. Parti av Karl Johans gate 1855, sett fra haugen der Stortinget senere ble bygget. Karl Johans gate 29 skiller seg ut ved grå kontrastering av de arkitektoniske leddene mot det lysere vegglivet. Forbildet kan være italiensk renessansearkitektur, der leddene er utført i sten, og vegg-livet er kalkpusset. Utsnitt av Enslens panorama, Oslo Museum/ Bymuseet.

Murgårdene fra 1800-tallet er noe av det mest typiske ved Oslos by- og gatebilde. Denne bebyggelsen har oftest pussede og malte fasader som krever jevnlig vedlikehold. Av de spørsmålene som et gårdsstyre da må ta stilling til, er fargesettingen av fasaden et av de vanskeligste.

Det kan være ulike meninger om hva som er pent. Oftest er ikke endring av fargesettingen et søknadspliktig tiltak. Unntaket er fredede bygninger og i noen tilfeller bygninger som har bevaringsstatus gjennom reguleringsplan. Det betyr ikke at fargen ikke er en helt vesentlig del av bygningens uttrykk. Byantikvaren ønsker derfor å gi noen råd om hva som er en historisk riktig fargesetting på murgårdene. Men hva er riktig?

Fargen er en del av bygningens stil. Reetablering av opprinnelig fargesetting, og helst også av overflatens opprinnelige stofflighet, blir derfor en reetablering og tydeliggjøring av arkitekturen. Før ny fargesetting besluttet bør derfor den opprinnelige undersøkes og fastlegges. Det kan da bli nødvendig å søke støtte i kunnskap om vanlig fargebruk i perioden. På det grunnlaget kan man i det minste treffe et valg som er tidstypisk.

Her vises et forslag fra en Berlin-malermester i 1853 til passende kalkfasadefarger, tillaget ved forskjellige tilsetningsforhold av lys okergult, slemmet umbra, frankfurtersvart og engelsk rødt til den hvite kalken. Kalken skulle i tørr tilstand veie omtrent det dobbelte av summen av pigmentene. Alle slags bygningstyper ville innenfor dette utvalget finne en passende fargesetting. Offentlige bygninger burde etter malerens syn gis en verdigere tone, mens private kunne slippe seg mer løs. Man burde til en viss grad tilpasse seg naboene, men et uanselig hus mellom flottere naboer kunne alltid hevde seg med en lysende og hyggelig farge; landlige hus overskygget av løvtrær kunne godt holdes lyse i retning av hvitt. Fargene bør imidlertid alltid være på den varme siden – mente maleren. Han nevner ikke fargekontrast; ensfargede fasader er underforstått.

Bestemmelse av opprinnelig fargesetting

Dessverre er dette som regel vanskelig og komplisert. Med en skarp kniv kan man snitte seg inn til og blottlegge det innerste fargelaget, før man kommer inn på den mer ruglete pussen. Men det er lett å trekke feilslutninger:

- Det innerste laget kan være en grunning, og ikke den endelige opprinnelige fargen.
- Gammel kalkmalingsfarge kan fremtre som mørkere, gulere og mer mett enn opprinnelig, pga. innvirkning fra senere påført oljebehandling.
- Opprinnelig fargesetting kan være svært utsatt for vær og vind og annen nedskuring, og til dels være borte fra de undersøkte delene.
- Der det på ett tidspunkt er brukt flere farger, kan det være vanskelig å fastslå hvilke fargelag som hører sammen i et hele.
- Pålimte eller fastskrudde gipsdetaljer kan feiltolkes som hvite innslag i fargesettingen, mens det man ser, kun er materialfargen. Gipsen var overmalt i samme farge som det arkitektoniske leddet den var del av.

Det er derfor klokt å overlate en slik undersøkelse til fagfolk, dvs. en teknisk konservator, som ved forskjellige metoder kan analysere og tolke utsnitt av overflaten.

Forøvrig: Bestemmelsen av opprinnelige pigmenter og opprinnelig malingstype er nesten like avgjørende for inntrykket som bestemmelsen av kuløren.

En fargeundersøkelse kan med fordel gjøres i sammenheng med en fjerning av nyere organiske malinglag som er teknisk mindre heldige på de gamle murgårdenes kalkpuss. (Se *informasjonsbladet Overflatebehandling av murhus*, utgitt av Norsk puss- og mørtelforening; [link fra Byantikvarens hjemmeside](#).)

Ved alle historiske undersøkelser bør inntrykk som kan dannes fra én kilde, prøves mot andre, uavhengige kilder. De viktigste i dette tilfellet er gamle malerier og fotografier. Best utvalg finner du på Bymuseet og i Byarkivet. Disse har etablert felles dataportal, www.oslobilder.no. Man må være oppmerksom på at 1800-årenes ortochromatiske film gjør grønt mørkere og rødt lysere enn man kunne vente. Kontrast med farger av samme lysstyrke kan dessuten villedende se ut som ensfarget utførelse. Gamle svart-hvittfotografier har derfor usikker informasjonsverdi når det gjelder fargesetting.

Flere tiår gammel kalkmaling med karakteristisk patina, sammenlignet med nyoppmaling i noenlunde samme farger, men i et moderne bindemiddel som gir et hardere og overpigmentert uttrykk

Tidstypisk fargesetting

Så å si alle 1800-tallsmurfasader er murt opp av teglstein og pusset. Pussflatene er dekorert med støpte elementer av gips eller sement som er limt på eller skrudd inn. Denne utførelsen var en billigere etterligning av en hugget steinkonstruksjon. Fargesettingen forsterket steinkarakteren. Det som det kunne være aktuelt å etterligne, var for eksempel granitt: I 2. halvdel av 1800-årene var norsk granitt, særlige den rødlig fra Grorud, vanlig på kjellersokler. Granitt ble også brukt på søyler, gesimser, konsoller og andre utsatte ledd med stor belastning, og sto da oftest umalt. To varianter av tysk sandstein var aktuelle ved mer påkostede bygg. Den ene, fra Sachsen/Elben, var lys grå (eks.: Nasjonalgalleriet). Den andre, fra Rhin-området, var rødbrun (eks.: Grosch-gården/Hard Rock Café på hjørnet Karl Johans gate/Universitetsgaten).

Murgårdene fulgte dessuten tradisjon og mote innenfor pussbyggeriet. Et eksempel er Slottet, som i 1830/40-årene hadde gjennomfarget varmrosa puss med blågrå gesimser av kleberstein. Denne fargeholdningen fikk raskt avleggere på både tre- og murhus. Da slottsfargen ble endret i 1848, til lys, varm okergul med hovedsakelig grågrønne gesimser som idag, fikk dette tilsvarende innflytelse.

1800-årenes gjengse bruk av kalkmaling (omtalt som «farvet» i branntakstene) gjorde at fargeutvalget ble begrenset til kalkekte pigmenter. Disse er gjennomgående jordfarger og metalloksider, mange av jern innenfor skalaen gul – rød – brun. Grønne oksydpigmenter finnes imidlertid også, og ved tilsetning av kullsvart til den hvite kalken oppnås en lys blågrå.

I løpet av tidsrommet 1850-1900 skiftet bybildet karakter fra en forholdsvis ensartet lys palett til en mer varierende og tildels tyngre palett. Dette samsvarer med den generelle stil-overgangen i 1870-årene fra sen-klassisisme til ny-renessanse. Endringen er imidlertid ikke stor. En kan også se en økende bruk av mørkere farge på 1.-etasjer. Dette henger sammen med økende butikkdrift og bruk av oljemaling, som gir et bedre grunnlag for annonsering med mer «smell» i skrift og bilde. Gjennom hele tidsrommet består imidlertid ensfargede fasader som den vanlige utførelsen.

Forskjellen mellom sen-klassisisme og ny-renessanse?

Den består først og fremst i måten fasaden er oppbygget og sammensatt på. Overgangen mellom de to er imidlertid flytende.

På senklassisismens fasader (ca. 1840-1900) dominerer en enkel, ofte blokkliggende helhet, og detaljene er underordnet denne. Vegglivet – eller selve bygningskroppen – dominerer; de dekorative elementene er gjerne begrenset til gesimser og omramninger. Noen ganger kan deler av vegglivet springe svakt frem eller tilbake i forskjellige plan, eller være oppruttet i etterligning av kvadermuring. Da får også deler av vegglivet en dekorativ karakter, samtidig som helhet og detaljer blir mer integrert. Enkle murgårdsfasader har et senklassistisk stilpreg helt frem til ca. 1900. De senklassistiske fasadene ser oftest ut til å ha vært malt ensfarget. Dette understreket den blokkliggende helheten, og den fremherskende lyse fargetonen gjorde at lys og skygge tydelig fremhevet gesimser og omramninger. (Se illustrasjon s. 1 fra Karl Johans gate)

Nyrenessansens fasader (ca. 1870-1900) er kjennetegnet av monumental, men kompleks helhet. Det kan være vanskelig å skille vegglivet fra fremspring og dekorasjoner; sistnevnte dominerer ofte over det som kan oppfattes som gjenværende veggliv. En nyrenessansefasade betraktet fra fortauet består utelukkende av fremspring. Også nyrenessansens fasader var oftest malt ensfarget. Det kraftigere reliefet gir så markerte kontraster av lys og skygge at ytterligere kontrastering med farge lett kan skape en kaotisk og urolig virkning. Ettersom vegglivet nærmest kan være oppslukt av utspring og ymse dekorasjoner, blir dekorasjonsfargen hovedfargen, mens eventuell kontrastfarge settes på gjenværende veggliv.

Materialkontrast på rik fasade i klassiserende nyrenessanse. Prinsens gate 26, «Schjøllgården», oppført 1880. Arkitekt: Henrik Nissen. Tak-etasje påbygd 1898, og arkaden på venstre side forstørret. (Foto: snl.no)

Materialkontrast, tegl/puss på enkel fasade med senklassistisk struktur. Københavngata 19, oppført 1896. Arkitekt: Murmester Sigurd S. Gulbrandsen.

Nyrenessanse, med rikt artikulert fasade uten rom for fargekontrast. Riddervolds gate 2, oppført 1890. Arkitekt: Henry Bucher. Opprinnelig ensfargethet reetablert, etter undersøkelse ved oppussing 2006, men med en gråere tone enn den opprinnelige beige. (Foto: Wikimedia commons)

Vinduer, porter og dører

Murgårdsfasadene besto ikke bare av mur, men også av treverk i vinduer, porter og inngangsdører. Dette treverket var nesten alltid malt i en mørkere farge enn murverket, både for å understreke materialforskjellen og for å understreke vindusnisjens dybde. Vanligst var tre-assosierende farger på skalaen gul – brun, utført i pigmentert linolje eller linoljemaling. Varianter av mørk olivengrønn forekommer også. Alt treverk hadde oftest samme farge, men porter og inngangsdører kunne skille seg ut, for eksempel ved en ådret utførelse.

Thomas Heftyes gate 45. Arkitekt: Sigurd Gulbrandsen, 1899-1900. Nybarokk stil

*Briskebyveien 11. Arkitekt, Bernhard Steckmest, 1891, hannoverstil. Dør-
overstykket er muligens modernisert
ca 1910.*

*Pilestredet 30A. 1868, senklassisisme. Ådret port, fargerestaurert 2010.
Arkitekt ukjent.*

1860-årene

Skippergata 20, NCS 4010-Y30R

Skippergata 30, NCS 2020-Y40R

Karl Johans gate 6B, NCS 2020-Y30R

Prinsens gt 3B, Skippergt 2 I, NCS 2005-Y20R

Skippergata 25, NCS 3010-G50Y

1870-1890-årene

Skippergata 30, NCS 2005-Y20R

Skippergata 32, NCS 3005-G80Y

Skippergata 36, NCS 1010-Y20R

Skippergata 9, NCS S 1010-Y30R

Skippergata 10, NCS S 2030-Y30R

Tollbugata 6 og 7, NCS 2010-Y30R

Skippergata 18, NCS 3010-G50Y

Rådhusgata 4, 1005-Y20R

Fargeundersøkelser på Os

Hittil er det gjort to større fargeundersøkelser av Oslo-malene. Den ene dekket de tre del av Kvadraturen, rundt Skippergata; den andre på den andre siden av Akerselva, valget spenner tids/stilmessig over både sen-klassisisme og modernisme, og dekker tidsrommet etter 1870, og viser mest varianter av fargene som tidligere var enklere og mindre kostbare, forekommer. Slik eksempelvis dekket bredden av enkeltfargesettinger og den ulike helheten i dekket. Dette gjør det lettere å kopiere dem, men medfører også et visst

Kvadraturen 1860-1880

Til venstre: De eldste dokumenterte hoved-pussfarger på et utvalg gårder i nedre del av Kvadraturen, omkring Skippergata, vist i nærmeste NCS-variant. De fleste var opprinnelig ensfarget med farge som vist her, og kalkmalt. Skippergata 20 var imidlertid i gjennomfarget puss, med trekninger i en grå tone med et tynt rødt overtrekk, og Skippergata 21 hadde mørk grå-beige sokkel og trekninger, NCS S 5010-Y 10R. De fem øverste er fra gårder oppført ca. 1860 i mer eller mindre sen-klassisistisk stil. Resten er oppført i 1870-90-årene, i varianter av ny-renessansestil. Fargerikdommen og variasjonen er overraskende stor, i forhold til det inntrykk man har av andre kilder, men innenfor en stein-imiterende palett. Undersøkelsen utført 1996 av sivilarkitektene Ingrid Torp og Lars Jacob Hvinden-Haug for Byantikvaren og Riksantikvaren

Nedre Slottsgate 17 og Karl Johans gate 18, nyoppmalt i opprinnelig farge og materiale som i dette tilfellet er oljemaling.

lomurgårder

urgårder fra 2. halvdel av 1800-årene: den ene i sydøs-Grünerløkka, rundt Birkelunden. Skippergate-ut-ny-renessanse (ca. 1870-1900). Grünerløkkeutvalget ny-renessansefasader, men senklassistiske fasader, som plene her presenteres, som fargefelt, fremkommer både to områdene. Fargene er forsynt med NCS-kode. Dette avvik fra originalen.

Grünerløkka 1880-1890-årene

Til høyre: De eldste dokumenterte pussfarger på et utvalg gårder oppført mellom 1878 og 1899 i Birkelund-området på Grünerløkka. Også her er den opprinnelige variasjonsbredden større enn man kunne vente seg, men innenfor ein stein-imiterende palett. De fleste var opprinnelig ensfarget med farge som vist her, og kalkmalt. På Seilduksgata 10 var sokkelen og omramninger, etc. i en rødbrun farge, NCS 5020 – Y40R, i tillegg til veggfargen vist her.

Bjerkelundsgata 2 på Grünerløkka er blitt kalkmalt, men betydelig gulere enn originalen. Korrekte original vindusfarge er derimot ikke hvit, men trolig mørk brun eller grønn.

1870- 1890 årene

Toftes gate 58, NCS S 2005-Y

Schleppegrells gate 7, NCS S 4010-Y10R

Bjerkelundsgata 2, NCS S 2005-Y20R

Toftes gate 56, NCS S 2010-Y30R

Toftes gate 48, NCS S 1010-Y50R

Nissens gate 3, NCS S 1500 N

Markveien 22, NCS S 2005-R80B

Seilduksgata 10, NCS S 2502-Y

Thorvald Meyers gt 33A, NCS S 2010-Y10R

Markveien 13, NCS S 1005-Y20R

Paulus' plass 4, NCS S 1002-Y

Seilduksgata 8, vegg, NCS S 3502-Y

Seilduksgata 8, detaljer, NCS S 3010-Y20R

To gårder oppført omtrent samtidig i 1890-årene, tegnet av samme arkitekt, Olaf Boye. Gården til høyre, med materialkontrast, gir en pekepinn til hvordan den til venstre kunne vært utført med fargekontrast, om ønsket.

Eksempel på vilkårlig og usammenhengende bruk av fargekontrast.

Bruk av flere farger

De fleste murgårdene var opprinnelig ensfargede. Byantikvaren anbefaler derfor at man holder seg til én pussfarge, medmindre flerfargethet kan påvises som opprinnelig utførelse. Velger man allikevel å bruke flere farger, er det lett å gjøre feil. Vi vil derfor kort gjennomgå hvordan flere farger er blitt brukt historisk.

Opprinnelig fargekontrasterte pussfasader har alltid et klart, logisk skille mellom veggliv og dekorasjon, og en klar, logisk sammenheng i dekorasjonselementene. Mangler slikt skille og sammenheng, bør fargekontrast unngås.

En forståelse av hva som menes med logisk skille og sammenheng kan en få ved å studere fasader med materialkontrast. Slike finnes særlig fra ny-renessansen i 1880-90-årene, i tilfeller der det er tegl på vegglivet og puss/gips på gesimser, omramninger og lignende.

Opprinnelig, komplisert fargekontrast, sammenlignet med et moderne tolkningsforsøk. Dette er ikke lett! Bogstadveien 50. Arkitekt: Olaf Boye, 1894

Velger en fargekontrast, er det særlig viktig å være oppmerksom på følgende:

- **Glem ikke 1. etasje-sokkelen!** Murgårdene har ofte en fremhevet 1.-etasjesokkel som logisk henger sammen med gesims/omramnings-systemet oppover. Denne sokkelen skal ha en visuell tyngde som gjør at den synes å bære resten av fasaden. Velger man derfor å fargekontrastere omramninger og gesimser, må sokkelen med. En grunn til at man i dag feilaktig ikke inkluderer sokkelen ved en fargekontrastering kan være at man foretrekker lyse kontraster, og at en lys sokkel er vedlikeholdsmessig mindre hensiktsmessig. Men man skal ikke være redd for en mørk kontrastering; dette er det historisk mest korrekte, og mørke gesimser vil bedre skjule skjemmende rennespor av sotvann.

- **Vindusomramningene står alltid i en sammenheng.** De henger alltid sammen med et system av gesimser og bånd, evt. også sokler, som «bærer», «støtter» og «sammenbinder» de forskjellige elementene. Et slikt system avbalanserer loddrette og vannrette kraftlinjer i fasaden, og er vesentlige for fasadens komposisjon. I et slikt system må alle elementene også fargemessig henge sammen, i eller uten kontrast til vegglivet.

- **Stans ved to. Man bør begrense seg til to farger.** Det kan være fristende å fremheve innfestede gips/sementelementer i en tredje farge; men dette er ikke historisk korrekt, og kan lett gi fasaden karakter av bløtkake med bærpynt.

- **Kontrastering ton-i-ton,** altså bruk av samme farge i to forskjellige metningsgrader/fargestyrke, er uhistorisk og anbefales ikke.

- **Valør-kontrast.** Kontrast med to ulike farger av samme lyshetsgrad anbefales ikke; de to blir stående og ”stange” mot hverandre.

- **Harmonisk kontrast.** Grått som kontrastfarge var forholdsvis vanlig på slutten av 1800-årene. Rent optisk grått bør imidlertid unngås: Mot for eksempel et okergult murliv vil en ren optisk grå fremstå med et uønsket skjær av fiolett. Hvis gråfargen brykkes med varmgrønt (naturpigment: grønn umbra), blir den lettere harmonisert mot andre farger. Som tidligere nevnt er det en egenskap ved kalkfarger at de nesten alltid er harmoniske til hverandre, tross ulikhet. Videre blir de ikke overpigmenterte, slik en risikerer med nyere pigmenter og bindemidler. (Jf. ill. s.3.) Harmonisering av mer moderne, mindre «skitne» pigmenter i moderne bindemidler kan oppnås, hvis man til de to fargene som er valgt, tilsetter en tredje, f.eks. grønn umbra.

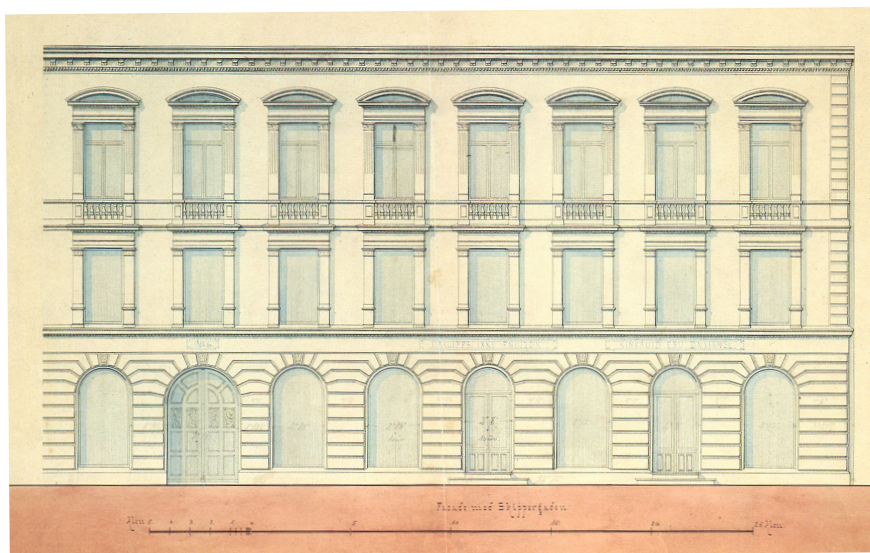

Krysset Elisenbergveien/Tostrups gate ca 1915.

Bebyggelsen var da gjennomgående ca 15 år gammel, og sannsynligvis uforandret i fargesettingen. Varianter av oktergult dominerer. Noen av gårdene har kontrastert sokkel - og kanskje også andre ledd, men dette er ikke lett å lese ut av bildet. Oljemaleri av Karl Uchermann. Oslo Museum/ Bymuseet.

Tollbugata 6

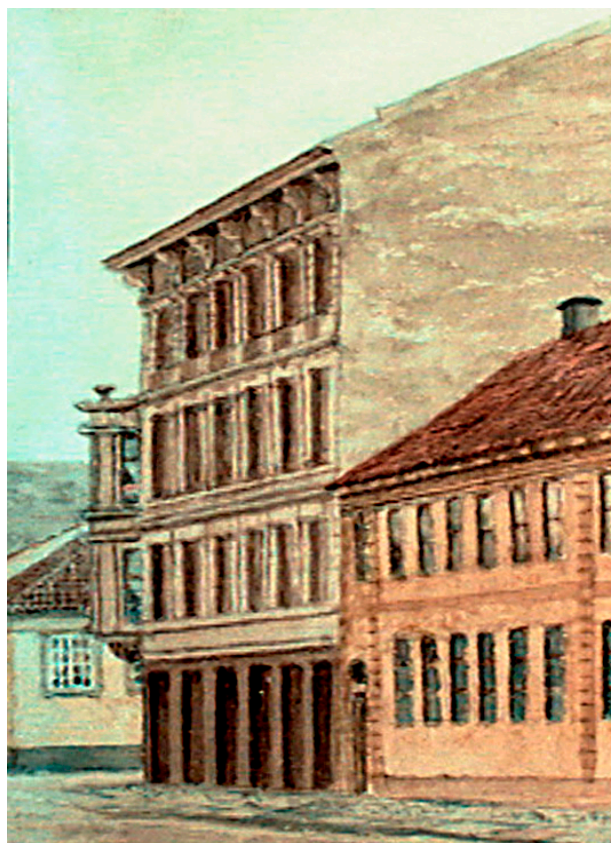
Tollbugata 6, hjørne Skippergata. Fasade mot Skippergata, oppført 1878 eller 1879 i klassiserende italiensk nyrennessanse. Arkitekt: J. W. Nordan. På samme måte som butikkvinduene er 2. etasjes vinduer tegnet som sammenhengende glass. Her skulle det være kontorer for eierens virksomhet. Kvadraturen var under omdanning til forretnings-sentrum, men 3. etasje rommet fortsatt herskapelige leiligheter. Alt tyder på at fasaden er tenkt ensfarget. Nordans tegning, tidligere i hans privatarkiv, nå overført til Nasjonal-museet, avdeling for arkitektur.

Rådhusgaten 24 i fire stadier:

A) ensfarget i 1883, to år etter oppførelsen. Utsnitt av foto av Fr. Næser. Oslo Museum/Bymuseet.

B) Lys grågul-beige, men med mørk 1.-etasje, i 1892. Utsnitt av akvarell av H. Helliesen. Oslo Museum/Bymuseet.

C) Flerfarget med sotgrå pilastre uten sammenheng med øvrig artikulasjon, i 1998.

D) Ensfarget nøytral grå, 2006.

Besøksadresse: Maridalsveien 3
Postadresse: Postboks 2094 Grünerløkka, 0505 Oslo
E-postadresse: postmottak@bya.oslo.kommune.no
Internettadresse: www.byantikvaren.oslo.kommune.no
Telefoner:
Oslo kommunes sentralbord 02180
Byantikvarens publikumsservice 23 46 02 95
Åpningstider: Resepsjon: kl. 08.00 - 15.30
Kundemottak tirsdag - torsdag kl. 09.00 - 11.30 og 12.15 - 15.00

Ni konkluderende råd:

1. Ha som mål å reetablere opprinnelig fargesetting og materialbruk. Det vil gi fasaden dens opprinnelige stil tilbake. Fargeundersøkelse må foretas av en kompetent person.
2. Fjern sekundære, organiske malinglag på muren, før fargesetting og øvrig utførelse bestemmes.
3. Byantikvaren anbefaler kalkmaling på kalkpuss. To-komponents silkatmaling er også en ren uorganisk overflatebehandling med et lignende uttrykk, og den «puster godt». Den medfører imidlertid en varig endring av overflaten, mens kalkmalingen blir slitt av over tid. Kalkmalingen kan derfor fornyes uten at det dannes tykke lag.
4. Dersom ikke en fargeundersøkelse indikerer noe annet, bør fasaden males med én farge.
5. Velg farger innenfor jordfarge/metalloksyd-spektret.
6. Unngå overpigmentering.
7. Ved fargekontrast, unngå ton-i-ton-kontrast og flere farger i samme lyshetsgrad, begrenset utvalget til to farger, og søk å harmonisere fargene.
8. Gjør et prøveoppstrøk på en del av fasaden før endelig fargevalg.
9. Vinduene og annet treverk på 1800-årenes murgårder skal være mørkere enn murveggen.

Tips for utdypet kunnskap:

Lars Jacob Hvinden-Haug:
Murgårdens farger, Fremtid for Fortiden, nr. 3/4-1999. (Dette nummeret har flere artikler som berører vedlikehold av 1800-tallsmurgårder.)

Truls Aslaksby og Lars Jacob Hvinden-Haug: Farvesetting av Oslos murgårder fra 1800-tallet, Fortidsminneforeningens årbok 2006. (Dette nummeret er viet fargebruk.)

Camilla Sandem Dehlie: Overflatebehandling av murhus. Informasjonssark fra Norsk Puss- og mørtelforening u.å. (Ligger også på www.byantikvaren.oslo.kommune.no.)

Sidsel Broberg og Catherine Paues: Färgsättning av putsfacader i Stockholm. KTH (Stockholm), 1973.

Bente Lange: Københavns farver. Kunstakademiets Arkitektskoles Forlag, København. 1996

Karen Fridell Anter og Kristina Ekberg: Utvändig färgsättning. Byggforskningsrådet, Stockholm. 1997.